

Dragan Glumičić

DOMETI “MARKSISTIČKE KRITIKE TEOLOŠKE KRITIKE MARKSIZMA”¹

U našoj nevelikoj marksističkoj literaturi o religiji, pojava knjige Ivana Cvitkovića *Marksistička misao i religija* bez sumnje predstavlja značajan događaj. Pritom nije reč samo o činjenici da je ovom knjigom naša marksistička literatura nesumnjivo obogaćena. Cvitkovićeva knjiga se u njoj izdvaja, kako svojom tematikom, tako i metodološkim postupkom. Budući da naslov *Marksistička misao i religija* može izazvati i nesporazume, valja odmah naglasiti da pod ovim naslovom nisu izložene neke opšte analize i sučeljavanja temeljnih principa marksističkog i religijskog načina mišljenja. Autor već u uvodu upozorava na to da se prevashodno opredelio “za analizu i

kritiku teološke kritike odnosa marksizma i socijalizma prema religiji i religijskim zajednicama u jugoslovenskom društvu” (str. 5). Sledstveno tome, u prva dva dela knjige referiše se o gotovo svim radovima jugoslovenskih teologa relevantnim za ovu temu, s tim što je u prvom delu izložena teološka kritika odnosa marksizma, a u drugom kritika odnosa socijalizma prema religiji i religijskim zajednicama. Autor ističe da se za takvu podelu opredelio zbog toga što “teolozi u svojoj kritici razlikuju marksističku teoriju religije od njene konkretne primjene u socijalističkom društvu” (str. 7).

Zbog toga su i preostala dva dela posvećena odvojenim “kritikama teoloških interpretacija marksističke kritike religije i odnosa socijalizma prema religiji i religijskim zajednicama” (str. 8). Karakteristično je, međutim, da se ni u daljem tekstu ni u naslovima pojedinih odeljaka više ne pojavljuje naznaka “u jugoslovenskom društvu”, što dovodi u nedoumicu da li je u knjizi reč

¹ Osvrt na knjigu *Marksistička misao i religija*, objavljen u časopisu *Theoria*, br. 2-3/81, str. 162-164.

o teološkoj kritici jugoslovenskog *marksizma* i *jugoslovenskog* socijalizma (kako bi se iz prethodne napomene moglo zaključiti) ili o kritici kritike koju su *jugoslovenski teolozi* izrekli na račun odnosa socijalizma “uopšte” prema religiji “uopšte”? Na zaključak da je prevashodno reč o ovom drugom navodi i činjenica da se u teološkim tekstovima koje Cvitković navodi odista skoro nikada ne naglašava da oni predstavljaju kritiku upravo jugoslovenskog marksizma i jugoslovenskog socijalizma.

Posle čitanja cele knjige ostaje pomalo nejasno i pitanje da li se odista radi o teološkoj kritici konkretnog odnosa marksizma i socijalizma prema religijskim zajednicama, ili o kritikama same ideje i samih temelja marksizma i socijalizma na kojima onda taj odnos počiva. Premda se u podnaslovima knjige često pojavljuje naznaka da je reč o “odnosu”, ova dva nivoa se stalno prepliću. Razlog tome svakako valja tražiti i u okolnosti da u kritici marksizma i socijalizma teologe ništa ne sprečava da konsultuju i imaju u vidu celokupnu teološku i marksističku literaturu na raznim jezicima, dok Cvitković koristi samo domaću i prevedenu literaturu (plus nekoliko neprevedenih tekstova na ruskom jeziku). Razumljivo je stoga što mu se najčešće čini najprikladnijim da tekstovima teologa suprotstavi (prevedene) tekstove klasika marksizma. To je, svakako, dobro, ali teolozi su ponekad u vidu imali nešto drugo (recimo, neke stavove savremenih marksista za koje međutim Marks odista ne može biti odgovoran). Uviđajući i sam da bi nekorišćenje ove relevantne literature moglo dovesti do nesporazuma, Cvitković navodi da “sama činjenica da su u analizi obuhvaćene i rasprave stranih teologa koje su objavljene kod nas dokazuje da se taj utjecaj imao u vidu. Smatrali smo da su njihove rasprave relevantne za analizu zato što su, već samim tim što su objavljene na našem području, mogle da utiču na članove religijskih zajednica” (str. 7). Ne vidimo zašto rasprave koje nisu objavljene na našem području ne bi mogle uticati na članove naših religijskih zajednica. Kao da naši teolozi ne znaju strane jezike. I zašto Cvitković smatra da mu se “može uputiti prigovor” samo zbog toga što je “nedovoljno pažnje posvećeno” uticaju “teološke misli u svijetu”? Teolozi su svakako mogli imati u vidu i marksističku misao u svetu.

Zbrka oko pitanja ko koga i zbog čega kritikuje mogla je nastati i stoga što ovaj autor, imajući na umu da su predmet njegovog istraživanja prevashodno kritike koje su marksizmu i socijalizmu uputili jugoslovenski teolozi, stalno ima utisak da je uvek reč o našem marksizmu i našem socijalizmu. U tome je verovatno u najvećem broju slučajeva i bio u pravu. Ali, teolozi se veoma čuvaju da to i pokažu. Sam Cvitković naglašava da se oni u svojim analizama “pozivaju na najrelevantnije tekstove Marksa, Engelsa i Lenjina”, zbog čega i on smatra neophodnim da “pođe upravo sa pozicija klasika marksizma izne-

tih u tim radovima” (str. 8). Takvom opredeljenju se odista ništa ne bi moglo zameriti. Ali, to “polaženje sa pozicija” svelo se gotovo isključivo na prosto suprotstavljanje tekstova klasika marksizma tekstovima jugoslovenskih teologa. Time su klasici dovedeni u neravnopravan položaj: citati iz njihovih radova trebalo bi da sami po sebi opovrgavaju sve moguće primedbe upućene na račun svih mogućih teorijskih i praktičnih zahvata izvedenih pod parolom marksizma. Autor koji prihvati takav metodološki postupak izlaže se opasnosti da prihvati i nezahvalnu ulogu branioca svakog mogućeg marksizma i svakog mogućeg socijalizma. Primoran je da neprestano teolozima drži lekcije iz “autentičnog” marksizma time što im tumači autentične stavove Marksa, Engelsa i Lenjina; kao da teolozi koji preduzimaju kritiku marksizma ciljaju samo na izvorne stavove klasika marksizma. Teolozi danas ukazuju na neke principijelne teškoće savremenog marksizma te je stoga od slabe koristi ukazivanje na činjenicu da “to kod Marksa nije tako”, da su “i sami klasici marksizma” tvrdili suprotno i da ih pojedini teolozi nisu dobro razumeli. Cvitković to, ipak, neumorno pokušava. Tako je celokupna rasprava stalno u opasnosti da bude svedena na komparaciju teoloških i Cvitkovićevih interpretacija izvornih tekstova klasika. Pri tom je, svakako, najlakše kada se pojave mesta povodom kojih je moguće reći “možemo se složiti” sa stavom tog i tog teologa da je Marks rekao ovo ili ono. To se događa dosta često i jedan od najvećih doprinosa Cvitkovićeve knjige sastoji se upravo u tome što se u njoj pokazuje da naši teolozi sve više napuštaju apriorno odbacivanje marksizma i da pristupaju sve studioznijem izučavanju njegovih izvora. No, kada treba istaći i principijelne razlike, stvar ide mnogo teže. Pogledajmo, uostalom, šta teolozi kažu o odnosu marksizma prema religiji. Njihove glavne teze, iznete u prvom delu knjige, Cvitković rezimira na sledeći način:

- teolozi su ateizam uzimali kao suštinu marksizma;
- centralnim pitanjem marksističke kritike religije smatrali su stav da je ona “opijum naroda”;
- sedamdesetih godina počeli su se baviti problemom otuđenja u Marksovoj filozofiji;
- pojavljuje se ideja “sjedinenja” religije i marksizma.

Svuda gde je to bilo moguće, Cvitković je pokazao da kod klasika marksizma postoje stavovi koji protivreče ovakvim teološkim interpretacijama. No, može li se time opovrći sociološka činjenica koja je, po svoj prilici, i bila glavni povod teoloških kritika, naime, da su sami marksisti marksizam najčešće svodili na ateizam, da su religiju tretirali isključivo kao “opijum naroda”, da nisu razumeli problem otuđenja i slično? Velike teškoće se pojavljuju tamo gde nije bilo moguće prosto “uzdići” raspravu na “teorijski” nivo

poređenja sa izvornim Marksovim tekstovima. Šta, recimo, reći na stav “većine teologa” da je moguće “sjedinenje” marksizma i religije (str. 116) i da bi “socijalizam trebao ‘iskorijeniti’ religiju” (str. 128)? Ovaj stav i ova “ponuda”, izrečeni kod nas sedamdesetih godina, očigledno je da nisu upućeni klasicima marksizma. U skladu sa svojom praksom oslanjanja na autoritete, Cvitković se, da bi odgovorio na ovu ponudu, poziva na jednog savremenog marksistu: “Sjedinjenje marksizma i religije nemoguće je i zbog toga što se religija ne može osloboditi svog vjerskog, kulturnog sadržaja. Ako se oslobodi, onda više neće biti, u tome se u potpunosti možemo složiti sa V. Pavićevićem, religija, već jedno ‘apstraktno’ etičko učenje” (119). Da li to Cvitković skupa sa Pavićevićem preuzima na sebe obavezu da sam, umesto teologa, povuče demarkacionu liniju protiv etike i religije? Tezu o konvergenciji marksizma i religije Cvitković odbacuje zbog njene neočevidnosti (!): “Drugom mogućnošću sjedinjavanja teolozi vide u tome što se unutar marksizma razvijaju različite koncepcije, a neke od njih, po teolozima, upućuju na zaključak da je sam marksizam ‘po prirodi religiozan’ i kao takav predstavlja jednu novu religiju”. Kako sada pobiti ovu tezu? “Tezu da je marksizam ‘po prirodi religiozan’ ne možemo prihvatiti (podvukao I. C.) jednostavno zato što on očigledno nije i ne može biti religija.” Ovo bi odista trebalo da bude jak argument, no nekom može pasti na pamet da upita zašto je to očigledno. Tu već imaju biti pozvani u pomoć i klasici: “Sami Marks i Engels su oštro kritikovali, u svoje vrijeme, pokušaje svođenja i zamjene ‘stare’, ‘lažne’ religije, ‘novom’, ‘istinskom” (117). Ergo, “sjedinenje” je nemoguće.

Šta reći o ovakvom načinu argumentovanja protiv stavova teologa? Ne bi li za marksizam ipak bilo bolje da se Cvitković upustio u polemiku, recimo, sa fra Markom Oršolićem (ukoliko smatra da ovaj nije bio u pravu kada je tvrdio da su Gramši i Bloh “upozoravali na povijest religije ... kao rudnik socijalističke inspiracije” i da su Garodi, Mahovec, Šaf i Radići nastojali da “u marksizam ugrade i autohtone religijske vrednosti” (str. 34). Ili, ako je Oršolić ipak bio u pravu, zašto Cvitković ne polemiše neposredno sa ovim marksistima?

Ovaj primer “marksističke kritike teološke kritike marksizma” nismo naveli zato što je jedini, nego zato što je karakterističan za Cvitkovićev metod uopšte. Takvih primera, dakle, ima dosta. No, da ne bi bilo zabune, možda ipak nije na odmet reći da se ni mi ne zalažemo za “sjedinenje” marksizma i religije. Tim pre se, međutim, zalažemo za jedan marksizam koji bi bio otvoreniji i za raspravu spremniji od onoga koji zastupa Cvitković.

U knjizi ima dosta i nepreciznosti i omaški. Kako se, na primer, moglo dogoditi da u radu koji pretenduje na to da obuhvata analizu katoličkih, islam-

skih i pravoslavnih kritika marksizma, za granicu od koje počinje najnovija faza (elastičnijih) razmišljanja jugoslovenskih teologa o marksizmu, bez ikakvih ograda budu uzeti “završetak drugog koncila” i “zvanično priznavanje jugoslovenskog socijalističkog društva od strane Vatikana?” (str. 10) Nisu valjda muslimani čekali da im Papa dozvoli da se počnu povoljnije izražavati o socijalizmu? Ili onaj stav iz koga proizlazi da je Lenjin nužnom za izgradnju socijalizma smatrao “saradnju vjernika i onih koji ne vjeruju u izgradnju socijalizma” (str. 128). Tu, valjda, treba da stoji “i onih koji veruju u izgradnju socijalizma”. I u ovom, kao i u prethodnom slučaju, očigledno je reč o omaškama. Međutim, ovu omašku sa vernicima i onima koji (ne) veruju navodimo upravo stoga što ona, po svoj prilici, nije načinjena samo slučajno. Naravno, vernici veruju, a marksisti ne bi trebalo da veruju, nego kao da bi trebalo da rade nešto drugo – veruju, ne veruju, i došlo je do greške. A čitalac Cvitkovićeve knjige ionako sve vreme ima utisak da je tu odista reč o problemima nastalim iz sukoba dvaju vera, da prisustvuje razgovoru gluvih: dogmama jednih, dogmatski se suprotstavljaju uverenja drugih.

Na kraju, da bismo predupredili mogući prigovor, moramo priznati da smo u izricanju ovih opaski i sami imali na umu jedno *uverenje* za koje nismo smatrali da zahteva posebna obrazloženja; *verujemo*, naime, da, kada je reč o kritici teologije, savremenom marksizmu (kako domaćem, tako i onom “neprevedenom”) na raspolaganju stoje sredstva koja su mnogo suptilnija od onih koja je koristio Cvitković.